

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОГО ПОРТРЕТА ЖІНКИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Стаття присвячена засобам вербалізації концепту жінка в дискурсі П. Загребельного. Виокремлено та проаналізовано номінативні одиниці на позначення концепту жінка, що репрезентують зовнішність та забезпечують прагматичну складову концепту.

Ключові слова: вербалізація, дискурс, концепт, прагматична складова.

Карпенко Н.А. Вербализация внешнего портрета женщины в художественном дискурсе П. Загребельного. *Статья посвящена средствам вербализации концепта женщина в дискурсе П. Загребельного. Выделено и проанализировано номинативные единицы, которые обозначают концепт женщина, репрезентируют внешность и обеспечивают прагматическую составляющую концепта.*

Ключевые слова: вербализация, дискурс, концепт, прагматическая составляющая.

Karpenko N.A. Verbalization of woman portrait within Zagrebelniy's fictional discourse. *The article deals with the means of verbalization of the concept woman within Zagrebelniy's fictional discourse. Nominative units which indicate the concept and provide the presence of pragmatic component in its structure were singled out and analysed.*

Keywords: verbalization, discourse, concept, pragmatic component.

У межах сучасної поліфункційної лінгвістики одними з найбільш досліджуваних об'єктів є дискурс та концепт. У дискурсі П. Загребельного виявляємо низку лексем-репрезентантів концепту *жінка*, що свідчить про значущість відповідного фрагменту свідомості письменника. Наявність низки художніх засобів, що розкривають зміст ментального утворення, простежуємо як у художньому, так і в «живому» мовленні майстра слова. Концепт *жінка* в художньому дискурсі розкривається через численні описи психічних та емоційних станів жінок, шляхом описів їх комунікації та ін. Окрім того, зміст концепту реалізують мовні засоби на позначення зовнішніх характеристик жінки, що функціують також із метою відображення її внутрішнього портрета, оскільки зовнішність є проявом психологічних характеристик людини [5].

Дослідження концептуальних структур залишається у фокусі уваги таких авторитетних мовознавців, як Г. Воркачов, І. Голубовська, В. Карасик, Т. Космеда, Л. Лисиченко, Ю. Степанов та ін. Категорія дискурсу дедалі набуває популярності у сфері соціальних наук та є об'єктом численних розвідок лінгвістів, зокрема й таких сучасних учених, як Ф. Бацевич, А. Загнітко, В. Дем'янков, Є. Кожем'якін, В. Карасик, Т. Космеда, М. Олешков, Ю. Степанов.

Прагматичний потенціал лексем на позначення зовнішності, що становлять смислову структуру концепту *жінка*, досі не був у фокусі уваги мовознавців-дослідників творчого доробку П. Загребельного, що й зумовлює новизну цього дослідження.

Мета – змоделювати структуру концепту *жінка* шляхом виокремлення лексичних одиниць на його позначення в романах «Євпраксія», «Роксолана», «Юлія», що репрезентують риси зовнішності жінки.

У романі «Євпраксія» П. Загребельний удається до описів зовнішнього портрета жінки, зокрема привертає увагу низка лексем, що відображають структуру та особливості волосся жінки. Зауважимо, що волосся людини символізує життєву силу. У багатьох народів існує повір'я, що з волоссям можна забрати в людини силу та здоров'я [5: 56], а його характеристики свідчать про відповідні риси її темпераменту, зокрема *золотисте волосся* втілює енергійність, любов до життя, тому з метою експлікації відповідних характеристик майстер слова репрезентує зовнішній портрет дівчини, яка має *золотисте волосся*, напр.: *...мала на золотистому своєму волоссі золоту корону імперії <...> [2: 159]; <...> весняний голубий вітер свободи... пустотливо бавився пасмом її золотистого розкішного волосся <...> [2: 332]*. Простежуємо наявність засобів омовлення зачіски дівчини, що зrealізовано okazіональним складним прикметником *змісто-золоте*, який відображає колір та спосіб укладки зачіски, порівн.: *<...> ошалілий від несподіваного викриття, а може, від отого розпущеного змісто-золотого волосся, кинувся на неї, мов дикий звір, вчепився в волосся, хотів знищити оці теплі хвилі слов'янського сяння <...> [2: 163]*. Перший компонент прикметника *змістий* у значенні — «той, який нагадує змію в русі; звивистий» [1: 466] ужитий на позначення хвилястого розпущеного волосся дівчини. Привертає увагу іменник *сяння*, що синонімізується із лексемою *волосся*, характеризуючи його за кольором та структурою.

Структуру волосся також характеризують прикметники *буїне, розкішне*. Знаковим є його порівняння із *коштовністю*, що вказує на такі ознаки, як густе, здорове, сяюче волосся, напр.: *<...> лиш **буїне** волосся вибивалося її з-під накриття, **мов найбільша коштовність** <...> [2: 320]*.

Описуючи структуру волосся, письменник послуговується специфічним порівнянням його м'якості із *димом*, основою якого є невиразність компонентів структури суміші, що виділяється в повітря після згорання певної речовини, а це не виражено візуально й на рівні тактильних відчуттів, і відчуттями після дотику з надто м'яким волоссям, відповідно, таким, що не лише виразних вражень про власну форму, порівн.: *<...> мамка Журина схилилася над нею, гладила її **м'яке, мов дим** волосся <...> [2: 9]*.

Виявляємо лексеми, що введені до тексту з метою відображення кольору шкіри дівчини. Привертають увагу власне авторські складні прикметники *білоколінність, білоліктність*, порівн.: *Раділа своїй стрункілості, **білоліктності, білоколінності**. Жінка з тілом білим, мов дерево без кори [2: 173]*. Основою порівнянь, ужитих письменником для відображення кольору тіла, є візуальні показники, співвідносні із об'єктами флори, а саме з *деревом без кори, лілеєю*, порівн.: *Оспівуватимуть її прекрасне золоте волосся, **лоб, біліший за лілеї, білі** руки з тонкими, довгими й гладенькими пальцями, **молоде, прекрасне й ласкаве тіло** <...> [2: 174]*. Прикметник *ласкаве*, вжитий у переносному значенні — «приємний для сприймання; ніжний (про неживі предмети)» [1: 607] — із метою опису тіла на основі отриманих тактильних відчуттів.

Про стрункість, незначну масу тіла, невагомість дівчини свідчить її порівняння із *хмаринкою*, порівн.: *Євпраксія була **легенька, мов хмаринка**, сяла вся золотом і молодістю, поряд з нею видавався геть недоречним і безглуздим довжезний маркграф <...> [2: 50]*.

Констатуємо наявність низки лексем, що репрезентують очі дівчини та її погляд, наприклад, колір та форма очей відображена шляхом уведення в дискурс власне авторського порівняння із *сірим довгастим птахом*, порівн.: *Її очі напливали на нього, мов два сірі довгасті птахи* [2: 90]. У метафоричному вживанні дієслів зі значенням однократності дії простежуємо з'яву смислів «швидкість», «різкість» — *метнути, ковзнути*, «швидкість», «біль», «сила», «враження», «поранення» — *полоснути*, що відображають можливість жінки передати певну інформацію, незадоволення діями чоловіка чи їх несхвалення, тим самим викликаючи відповідну реакцію, переживання в адресата, порівн.: <...> *тільки метнула на нього погляд, ковзнула по ньому своїми сірими очима, від погляду яких у іншого чоловіка зайшлося б серце* <...> [2: 153]; <...> *Євпраксія полоснула його своїм сіро-сталевим поглядом, з неприхованою погордою до його нікчемної пихатості говорила далі* <...> [2: 157].

П. Загребельний уживає прикметники *висока* та *ставна* в значенні «гарно й пропорційно складена (про фігуру)» [1: 1382], що характеризують зріст та будову тіла дівчини, напр.: *Висока, майже як Генріх, ставна, дивно вродлива* <...> [2: 134]; <...> *висока білява слов'янка, бліда, з величезними сірими очима, погляду яких ніхто не витримав* <...> [2: 288]. Із метою зображення будови тіла дівчини майстер слова порівнює його із *тростиною*. Така асоціація зумовлена схожістю візуальних ознак рослини та стрункої, високої дівчини, напр.: <...> *і вона — коло підніжжя, уся в чорному, висока, тонка, ось-ось зламається, мов тростина під вітром* [2: 334].

Окрім репрезентації внутрішніх характеристик жінок, письменник удається до зображення зовнішнього портрету, наприклад, врода жінки порівнюється із *військом* султана, що ми простежили й у «живому» мовленні письменника, порівн.: *Шліть його синові найкращу з своїх дівчат, так само неперевершену вродою і гідностями, як неперевершена сила султанського війська!* [2: 76].

Виокремлюємо низку прикметників, що характеризують жіноче тіло за різними параметрами: *гнучке* [2: 41]; *зграбне, зміїсте* [2:42]; *смагляве* [2: 78]; *особливе* [2: 85]; *прекрасне* [2: 199]; *незім'яте, лякливе* [2: 93]; *несміливе* [2:145]; *чисте, незаймане* [2:21, 143]; *маленьке* [2:93]; *округле* [2: 115]; *молоде, неторкане* [2: 164]; *полохливе* [2: 360]; *округле, нещене* [2: 115]; *ніжне* [2: 178]; *здорове* [2: 326]; *туге* [2: 330].

П. Загребельний своєрідно описує погляд жінки. Репрезентуючи образ-концепт *Роксолана*, письменник уводить у смислову структуру художнього дискурсу низку дієслівних метафор зі значенням, що міститься у дієслові *дивитися*, напр.: *пестила поглядом і обпікала поглядом* [2: 219]; *блиснула вона на нього зеленим вогнем* [2: 221]; *огорнула його теплим поглядом* [2: 276]; *різнула його поглядом, провела по ньому очима* [2: 322]; *перевела погляд униз* [2: 402]; *обплітала його поглядами, словами, крутіїством, ніжністю, зітханнями, притишеним голосом* [2: 432]; *вона кинула на Рустема погляд, від якого холоде в серці* [2:511]. У структурі лексем із конструктивно зумовленими значеннями виокремлюємо смисли «раптовість», «несподіванка», «спалах», «яскравість» — *блиснути зеленим вогнем*, «душевний біль», «раптовість», «емоційне

напруження» — *різнути поглядом, кинути погляд*, що свідчать про можливість жінки поглядом викликати певні гострі відчуття, провокувати відповідні емоційні стани. Значення конструктивно зумовлених дієслів *пестити поглядом, облітати поглядом, огортати поглядом* свідчать про властивість жінки поглядом, що характеризується ласкавістю та ніжністю, викликати приємні відчуття, оскільки констатуємо наявність смислів «ніжність», «ласка» в їх структурі. У структурі окремих ЛСВ дієслів *огортати, облітати* закладені смисли «хитрість», «оволодіння», «захоплення», «обман», «досягнення мети», таким чином у тексті експліковано таку рису жіночого характеру, як хитрість та вміння використовувати чоловіків задля досягнення власної мети.

Звертаємо увагу на докладність опису волосся Роксолани. Колір волосся людини, його довжина, тип зачіски довершують цілісність образу-концепту *Роксолана*, оскільки ці характеристики зовнішності мають власну символіку, про що вже частково йшлося у цій праці. Виокремлюємо прикметники, що характеризують волосся Роксолани за параметрами: оцінка — *дивне* [3: 28]; довжина — *довге*, структура — *буйне, пишне* [3: 30]; спосіб укладки — *розпущене* [3: 66]; колір — *вогнисте* [3: 35], *червонясте, золоте* [3: 52]. Довге волосся свідчить «про свободу, незалежність та нігілізм» [5: 339]. Дослідники у сфері фізіогноміки, подаючи інформацію про колір волосся, зауважують, що «золотисте волосся свідчить про норавливість, упертість людини» [5: 339]. Описи зовнішності Роксолани засвідчують, що жінка мала золотистий колір волосся, а це підтверджує наявність вищеназваних рис у характері жінки: вони актуалізовані змістом лексем — репрезентантів її внутрішніх характеристик.

Привертають увагу прикметники, що описують зовнішність матері султана, а саме її уста, проте в дискурсі вони репрезентують внутрішню характеристику жінки, напр.: *З царствених уст, що красою своєю затьмарювали будь-що бачене...; Не соковиті, не буйно-червоні, не ніжні тою тонкою ніжністю, від якої шаліють чоловіки, а скоріше суворі, темні, мовби вкриті смагою, якісь ніби затверділі, але вирізьблені з такою високою досконалістю, що ждав з них уже й не просто слів, а самої краси, чи що* [3: 61]; <...> як здригалися її *чорні губи, ніби п'явки або змії* [3: 335]. Наявність негативного оцінного смислу в структурі концепту засвідчує сполучення лексем, що репрезентують цей концепт, із прикметниками, що позначають темні, чорні кольори, які мають негативний символічний зміст.

Загальнономовне порівняння *дівчина* — *билинка* вибудовується на підставі схожості візуальних показників рослини та тонкого стану дівчини, напр.: <...> *так само маленька й тоненька, мов дівчисько, мов билінка, аж страшно ставало: ну ж зламається в його важких і чіпких обіймах* <...> [3: 476]. Виокремлюємо також порівняння постаті дівчини з рослиною: <...> *легка постать гнучко схитнулася, мов рідкісна рослина, що не знати, як попала в це казкове приміщення* [3: 486].

У художньому дискурсі П. Загребельного виокремлюємо низку засобів омовлення зовнішності омріяної жінки. Серед лексичних засобів

виразнюються іменники-синоніми із позитивно маркованими смислами в їх структурі, зокрема *елізійм*, *едем*, а також лексеми *щастя*, *надія*, *багатство*, що їх уживання для позначення тіла жінки зумовлене схожістю приємних відчуттів, викликаних фізичними стосунками із нею, напр.: *Це солодке, неповторне, райське тіло. Не примітивна плоть, не пристрій для насолод, а щось неземне, елізійм, едем, моє щастя, моя надія, моє багатство, моє все <...>* [4: 204].

Прагнення чоловіків до влади та домінування в усьому відображене в асоціативному співвідношенні жіночого тіла із *вершиною влади*, порівн.: *<...> вона володарювала тут неподільно, впевнено <...> гаразд віддаючи силу і привабу свого тіла, яке для чоловіків у всі часи було найвищою вершиною влади* [4:32].

Прикметники, що сполучаються з лексемою *тіло*, містять смисли «таємничість», «неосяжність», «неможливість осягнення», напр.: *<...> саме в ній, у її загадковому тілі ховається рай земний і рай небесний* [4: 167], а також смисли «багатство», «краса», «пишність», «яскравість», що відображають зовнішні характеристики, порівн.: *<...> бо він народжувався, і жив для цієї миті, для цього розкішного жіночого тіла <...>* [4: 202]. Про притаманні жінці розкутість, відсутність скромності та здатність до вираження власних фізичних потягів свідчить смислова структура прикметника *безсоромний* у значенні «який виражає безсоромність; непристойний» [4: 72], напр.: *<...> це безсоромне тіло, щільно заковане у чорний шовк <...>* [4: 74]. Прикметники *потужне* в значенні «який має велику силу впливу; здатний хвилювати когось, що-небудь, сильно діяти на когось, щось» [1:1091] та *всемогутнє*, що синонімізується із попереднім, репрезентують стани покірливості чоловіка перед жінкою, визнання її влади, напр.: *А її молоді потужне тіло здригалося в розгублених риданнях... <...>* [4: 204]; *<...> бо що таке наш світ, як не жінка, жіночність, всемогутнє жіноче тіло <...>* [4: 332]. Про виключну владу жінки над чоловіком свідчить зміст семантичної структури прикметника *жахливе*, що зреалізовує свій потенціал у сполученні з іменником *поваб* у значенні «потяг, схильність до чого-небудь» [1: 992], порівн.: *<...> Шулґа спізнав жахливе у безконечному повабі тіло <...>* [4: 205]. У відповідному контексті простежуємо з'яву смислів «страх», «сильні враження», «переживання», «значна сила вияву», «спокуса», «бажання». Прикметники-антоніми *цютливий* — *безсоромний*, що вжиті, вочевидь, із метою посилення враження від вияву чоловічих почуттів та емоцій, у тексті роману моделюють відповідну антитезу, порівн.: *<...> болісно цютливе при світлі і дико безсоромне в темноцях <...>* [4: 205]. Виявляємо також метафору *жінка — світ чоловіка*.

П. Загребельний співвідносить силу та красу жіночого тіла з найбільш відомими та славетними місцями світу та надбаннями культури людства, що репрезентовано відповідними порівняннями, напр.: *Убогий побут, повоенна бідність, примітивне існування — все це відступає перед чарами жіночого тіла, багатшого за всі трофеї поверженої Європи, за казки тисячі і однієї ночі, за золоті копальні царя Соломона, за найрозкішніші сни і за всю славу світу* [4: 167]. У наведеному контексті простежуємо й уживання прецедентних виразів — *казки тисячі і однієї ночі; копальні царя Соломона*, — що мають універсальний загальнокультурний статус, тому сприйняття смислів, які імпліковані в цих

виразах, не викликає труднощів, але посилює репрезентацію чужої для українців культури.

Із метою всебічного відображення жіночої зовнішності вжито низку порівнянь, напр.: <...> *невловимим жіночим тілом, що спалювало його, мов червона пустеля* <...> [4: 184]. Порівняння жіночого тіла із *пустелею* зумовлено схожістю стану сильної емоційної напруги, збудження та стану людського організму, що супроводжується високою температурою тіла, жаром, викликаними кліматичними умовами пустелі, напр.: <...> *м'яке, як теплий віск, і туге, як сталь, жіноче тіло, гірке й солодке, мов дикий мед, прекрасно довершене в кожному вигині, неначе витвір найвищого з мистецтв, і водночас примітивне, зведене до сліпої хтивості, до божественного бруду, до того, що зветься природою* <...> [4: 203]. Основою порівнянь *тіла* із *воском, сталлю* є подібність тактильних відчуттів, що виникають унаслідок дотику до них. П. Загребельний використовує порівняння, що базуються на подібності смакових відчуттів як приємних, так і неприємних, порівн.: *гірке й солодке, мов дикий мед*. Простежуємо наявність антонімічних смислів у структурі прикметників *туге — м'яке, гірке — солодке*, що посилює експресію під час вербалізації відповідних почуттів і вражень. Як показує проаналізований матеріал, П. Загребельний вкотре вдало використовує антитезу.

Характеризуючи погляд жінки, письменник уживає фразеологізм *грати очима*, порівн.: <...> *грала очима, устами, грала всім своїм тілом* [4: 88]. Так відображено властивість жінки поведінкою чи манерами неприховано привертати увагу чоловіка, намагатися сподобатися йому. Вживання прислівника *лукаво* для характеристики погляду жінки свідчить про її хитрість, грайливий норов, напр.: <...> *лукаво повела оком...* [4: 3].

У дискурсі письменника виявляємо низку прикметників, вжитих для опису губ жінки, передусім це прикметники (безсоромні, хтиві, безсоромно-палючі), лексичне значення яких становлять семи «поваб», «спокуса», «непристойність», «розкутість», «пристрасть», порівн.: <...> *пропікаючи тобі душу, палахкотять червоним вогнем безсоромні жіночі губи* [4: 18]; <...> *впритул наблизив своє обличчя до її лица <...> до розтулених хтивих вуст <...>* [4: 167]; <...> *тільки уста, зовсім недавно такі безсоромно-палючі <...>* [4: 102]. Привертає увагу вживання складного власне авторського прикметника *безсоромно-палючий*, що його компоненти містять семи «пристрасть», «максимальний ступінь вияву», «непристойна поведінка», «порушення моральних норм», «відсутність відповідальності», які наявні у структурі прикметників *палючий (палкий) — який має надзвичайно гарячий темперамент; сповнений енергії, пристрасті; який виражає сильне почуття, сповнений великої пристрасті* [1: 878] та *безсоромний — «який не почуває сорому, не соромиться; сором — почуття моральної відповідальності за свою поведінку, вчинки і т. і.»* [1: 1358].

Отже, зміст концепту *жінка* в художньому дискурсі П. Загребельного зреалізовано і шляхом опису зовнішності жінки.

Відзначаємо схильність П. Загребельного до описів тіла жінки, що, вочевидь, є наслідком зміни світоглядних позицій письменника під впливом

соціального контексту, оскільки період написання роману збігається із періодом прогресивного поступу українського суспільства, коли актуалізувалося право на свободу висловлення думки. Зміна моральних цінностей у цей період розвитку українського суспільства мотивувала актуалізацію нової лексики. Деякі жіночі риси і властивості, про які раніше писати не рекомендувалося, набувають іншої оцінки: «основною ознакою (позитивною) жінки начебто стала «сексуальність» і «еротичність» (до речі, це пов'язано з деформацією значення «любов»)» [6: 28].

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності укладання концептуарія мови П. Загребельного, в якому концепт *жінка* буде обов'язковою складовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Великий** тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. — 1736 с.
2. **Загребельний П.А.** Євпраксія : [роман] / П. Загребельний. — Х. : Фоліо, 2004. — 350 с.
3. **Загребельний П.А.** Роксолана : [роман] / П.А. Загребельний. — Х. : Фоліо, 2006. — 670 с.
4. **Загребельний П.А.** Юлія, або запрошення до самовбивства : [роман] / П.А. Загребельний. — Х. : Фоліо, 2002. — 351 с.
5. **Королев К.** Энциклопедия символов, знаков, эмблем / К. Королев. — М. : Эксмо, Спб : Terra Fantastica, 2003. — 528 с.
6. **Лисиченко Л.А.** Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [моногр.] / Л.А. Лисиченко. — Х. : Вид. група «Основа», 2009. — 192 с.
7. **Тарнашинська Л.Б.** Таємниця Євразії, або жінка і чоловік з погляду вічності [інтерв'ю з П. Загребельним] / Л.Б. Тарнашинська // Березіль. — 2000. — № 7–8. — С. 165–173.
8. **Вовк О.В.** Энциклопедия знаков и символов / О.В. Вовк. — М. : Вече 2006. — 528 с.